

80. YILDÖNÖMÜNDE MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'Nİ YENİDEN DÜŞÜNMEK*

Yrd. Doç. Dr. Yücel KARLIKLI**

Öz

Karadeniz, Dünyanın başka bazı denizleri için de geçerli olabilecek jeostratejik bir öneme sahiptir. Ancak, Karadeniz'i stratejik açıdan önemli diğer denizlerden farklı kılan olgu, bu denizin statüsünün son 80 yıldır uluslararası bir sözleşmenin, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin getirdiği hükümler ışığında belirleniyor oluşudur. O açıdan Montrö yalnızca uluslararası bir su yolunun statüsünü belirleyen bir sözleşme olmanın ötesinde, bu su yolunun devamında var olan kapalı bir denizin ve dahası bu denizin çevresindeki devletleri de aşan bir havzanın stratejik anlamını da etkilemektedir.

Karadeniz çevresinde yakın dönemde yaşanan gelişmeler, içiçe geçmiş olumlu ve olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. NATO'nun Karadeniz'deki mevcudiyetinin genişlemesi, Avrupa Birliği'nin bir aktör olarak Karadeniz'de rol almaya başlaması, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da yaşanmakta olan krizler ve dondurulmuş olan gerilimler Karadeniz'in görünür gelecekteki stratejik öneminin daha da artacağını göstermektedir. Özellikle bu havzada var olan doğalgaz ve petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması konusundaki ileriye dönük hesaplar, Karadeniz'in 80 yıllık görüntüsünün değişeceği riskini hissettirmektedir.

Bu çalışmada, değişen tüm uluslararası koşullar ve dinamiklere rağmen ilk günkü önemini koruyan ve görünür gelecekte de koruyacağı görülen Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin hazırlandığı ortam ve sonrasındaki uygulama sürecinde taşıdığı farklı anlamlar irdelenmeye, geleceğe dönük olası gelişmeler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz, Türk Boğazları, Türk Dış Politikası.*

RETHINKING THE MONTREUX CONVENTION REGARDING THE REGIME OF THE STRAITS IN ITS 80TH ANNIVERSARY

Abstract

The Black Sea enjoys a geostrategic importance that maybe shared by few other body of water. However, the uniqueness of the Black Sea stems from the fact that its stature is defined during the last 80 years by an international convention, namely the Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits. That is the very reason why the Montreux Convention

* Hakem incelemesinden geçmemiştir.

** İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul, Türkiye, karl@istanbul.edu.tr.

*** Makale Gönderim Tarihi: 27.05.2017; Makale Kabul Tarihi: 30.05.2017.

not only determines the status of a waterway; it also decides the strategic importance of an enclosed sea and the basin that surpasses the countries surrounding this inland sea.

The recent developments that took place around the Black Sea basin resulted both in positive and negative interrelated consequences. The expansion of NATO capabilities in the Black Sea, the introduction of EU in the basin as a political actor, both the actual crises and the long frozen contentious issues in the surrounding region of Balkans, Middle East and the Caucasus would make the Black Sea more eminent strategically in the near future. Moreover, the expectations concerning transportation of oil and natural gas drilled in the basin to the world markets makes us think that the 80 year old status of the Black Sea is about to change for the better or worse.

This study aims to explore the diverse implementations of this ever important convention both in its initial and later periods; it also tries to deliberate on the possible future developments regarding the fate of the convention, and in this respect, of the Black Sea basin.

Keywords: *The Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits, Black Sea, Turkish Straits, Turkish Foreign Policy.*

Giriş

Karadeniz, Dünyanın başka bazı denizleri için de geçerli olabilecek jeostratejik bir öneme sahiptir. Ancak, Karadeniz'i stratejik açıdan önemli diğer denizlerden farklı kılan olgu, bu denizin statüsünün son 80 yıldır uluslararası bir sözleşmenin, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin getirdiği hükümler ışığında belirleniyor oluşudur. O açıdan Montrö yalnızca uluslararası bir su yolunun statüsünü belirleyen bir sözleşme olmanın ötesinde, bu su yolunun devamında var olan kapalı bir denizin ve dahası bu denizin çevresindeki devletleri de aşan bir havzanın stratejik anlamını da etkilemektedir.

İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası gibi birbirinden çok farklı dönemlerde varlığını sürdürmeyi başarmış olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne bu özelliğini kazandıran etmenlerin neler olduğu sorusuna yanıt ararken, irdelenmesi gereken ilk olgu sözleşmenin hazırlanış sürecidir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Oluşumu¹

Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen statünün korunması, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınmıştı. Sözleşme'nin 18. maddesinin ilk iki fıkrası şöyledir:

“Boğazların ve civar mıntakaların gayrı askerî hale ifrağının Türkiye için askerî noktai nazarından bigayri hakkın bir tehlike teşkil etmemesini ve ef'ali harbiyenin Boğazların serbestisini veya gayrı askerî hale ifrağ edilmiş olan menatığın emniyet ve inzibatını tehlikeye ilka eylememesini arzu eden tarafeyni Âliyeyni âkideyn, ahkâmı atiyeyi kabul ederler:

Eğer serbestî mürura müteallik ahkâma ika edilen bir tecavüz, nagihanî bir taarruz, yahut her hangi bir fiili harp veya tehdidi harp, Boğazlarda seyrü seferin serbestisini veya gayrı askerî mıntakaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa Tarafeyni Âliyeyni âkideyn ve her halde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya bu hususta Cemiyeti Akvam Meclisinin karar vereceği bütün vesaitle onları müştereken men'edeceklerdir”.

Türkiye, 1923 yılında bu teminat üzerine ve genel bir silahsızlanmaya gidileceği umuduyla boğazlar bölgesinde egemenliğin sınırlandırmasını kabul etmişti. Kuşkusuz bu, koşulların zorlaması sonucunda katlanılmak zorunda kalınan gönülsüz bir kabullenmeydi. Nitekim o dönemin genç bir deniz subayının ifadeleri, içinde bulunulan ruh halini göstermesi açısından anlamlıdır:

“Deniz Harp Akademisinde öğrenci olduğum sıralarda. 1923 Lozan Andlaşması, getirdiği mutlu sonuç yanında, bazı hükümleri ile, özellikle Türk Boğazları statüsü ile, biz genç subaylara ıztırap veriyordu. 1930'lara düşen o öğrenim yıllarında Boğazların askerlikten arındırılmış olması, tahkim edilemez bulunması ve (Boğazlar Komisyonu) adı altında Türklerin yanında yabancıların da katıldığı bir ortak uzmanlar heyetinin kontrolüne bırakılmış olması, aramızda sık sık tartışmalara neden oluyordu.

O sıralarda, bize ders vermekte olan yabancı emekli bir deniz albayı harp oyunlarımızı tatbikatında ‘Boğazlarda Türklere bazı imtiyazlar tanınarak Lozan statüsünün değiştirilmesi lüzumuna kani olduğunu, fakat tarafları tatmin edici nasıl bir çözüm yolu gerektiğini bir türlü

¹ Bu bölüm Yücel KARLIKLI, *Atatürk Dönemi Türk Deniz Politikası 1923-1938*, İstanbul, Derlem Yayınları, 2014 adlı çalışmadan alınmıştır.

kestiremediğini' ileri sürdükçe, biz genç subaylar, 'tek çözüm yolunun Boğazlarda Türk egemenliğinin kabulü ve bu hakkın Türklere geri verilmesi olabileceğini' hararetle savunurduk. Fakat 1930'larda dünya siyasi ortamı, bu iddiayı gerçekleştirmek için henüz yeteri kadar bir olgunluğa ulaşmış değil idi".²

Fakat Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde öngörülen silahsızlanma çabaları olumlu bir sonuç vermemiş ve Milletler Cemiyeti'nin ortak güvenlik sistemi mütecavizlere karşı başarıyla uygulanamamıştı.³ Boğazların statüsünün güvence altında tutulması açısından ayrı bir öneme sahip dört devletten Japonya ve özellikle İtalya'nın izlemeye başladıkları politikalar haklı kaygıların ortaya çıkmasına neden oldu.

Buna karşın Türkiye Boğazlar üzerindeki doğal hakkını güç gösterileriyle elde etme yoluna gitmedi. Bunun yerine haklarını hukuksal yollardan arama çabası içine girdi.⁴ Bu bağlamda Türkiye, Lozan Boğazlar Mukavelesi'nin getirdiği rejimi değiştirebilmek ve bir uluslararası konferansta yeni bir rejim oluşturabilmek için 1933'ten itibaren birtakım diplomatik girişimlerde bulundu. İlk kez, 1933'te Londra'da yapılan silahsızlanma konferansında söz konusu sözleşmenin boğazların kıyılarını ve Marmara Denizi'ndeki adaları askerden ve silahtan arındıran hükümlerinin kaldırılmasını istedi. Ancak bu istek, konferansın konusuyla ilgili olmadığı gerekçesiyle dikkate alınmadı. Türkiye bu istemini Nisan 1935'te Milletler Cemiyeti Konseyinde, Mayıs 1935'te Balkan Antantı Konseyinde, Eylül 1935'te Milletler Cemiyeti Genel Kurulunda yineledi. Ama bunlardan da bir sonuç alamadı. Türkiye, tek taraflı bir oldubitti gerçekleştirmek yerine her fırsatta görüşünü savunuyor ve barışçı yollardan sözleşmeyi değiştirmeyi deniyordu. En sonunda Milletler Cemiyeti'nin, Habeşistan'a saldırdığı gerekçesiyle İtalya'ya karşı zorlama önlemleri aldığı Kasım 1935'teki toplantıları sırasında istemini tekrarlayan Türkiye, bu kez olumlu bir hava yaratmayı başardı.⁵

² Fahri S. KORUTÜRK, *Sunuş*, Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar Belgeler, Ankara, 1976, s. V.

³ Mehmet GÖNLÜBOL/Cem SAR, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, 1996, s. 120.

⁴ GÖNLÜBOL/SAR, s. 121.

⁵ Baskın ORAN (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul, 2006, s. 371.

Türk Hükümeti'nin çeşitli uluslararası toplantılarda açıkladığı istek ve niyetler gitgide belirginleşir ve Lozan hükümlerinin gözden geçirilmesi yolunu hazırlarken, özü bakımından Akdeniz'e ilişkin yeni bir bunalım, sürecin hızlanmasına yol açtı. Gerçekleşebilir gibi görünen varsayımlar giderek olasılık görünümüne bürünmekteydi. Boğazların güvenliği için temel güvence olan Lozan Sözleşmesi'nin 18. maddesi, en azından uygulanması kuşkulu bir nitelik almaktaydı.⁶

Türk Hükümeti, Boğazların statüsünü yeniden belirlemek üzere ilgili devletler; İngiliz, Bulgar, Fransız, Yunan, İtalyan, Japon, Romen, Sovyetler Birliği ve Yugoslav hükümetlerine 10 Nisan 1936 tarihinde bir notayla başvurdu. Dışişleri Bakanlığının notası, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Lozan sonrası uluslararası gelişmeleri ve içinde bulunduğu koşulları nasıl değerlendirdiğinin anlaşılması açısından son derecede önemli bir belgedir. Buna göre:

“1923 de Türkiye Lozan'da serbesti mürur ve gayri askerî hale ifrağ ahkâmını ihtiva eden boğazlar mukavelesini imzaya muvafakat ettiği zaman, Avrupanın umumî vaziyeti, siyasî ve askerî bakımlardan, bugün kendini gösteren vaziyetten tamamilen ayrı bir manzara arz etmekte idi.

Avrupa o tarihte silâhsızlanmaya doğru gidiyordu ve siyasî kurumu yalnız beynelmilel teahhütlerle teyit edilmiş değişmez hukuk prensipleri üzerine iptina eyliyecekti. Kara deniz ve hava kuvvetleri daha çok az korkulacak mahiyet göstermekte ve temayülleri azalma yolunda tezahür etmekte idi. O sırada Türkiye boğazlar mukavelesinin takyidi ahkâmının milletler cemiyeti misakinin 10 uncu maddesinin garantisine ilâveten mumzi devletlerin ve her halükârda dört büyük devletin tehdit vukuunda boğazların müdafaasına müştereken ve milletler cemiyeti konseyi tarafından bu hususta kararlaştırılacak bütün vasıtalar ile tevessül etmeleri teahhüdünü ihtiva eden 18 inci maddenin teminatına güvenerek imza edilmiştir.

O zamandan beri, Karadeniz vaziyeti her noktadan emniyetbahş bir müsalemet manzarası arzeder hale gelmiş ve buna mukabil akdenizde yavaş yavaş bir kararsızlık teessüs etmiye başlamıştır. Deniz konferansları silâhlanmaya doğru bir inkişaf göstermiştir. Deniz

⁶ Th. AGHIDES, *Giriş*, Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar Belgeler, Ankara, 1976, s. 2-3.

tezgâhları, yakında denizlere şimdiye kadar erişilmemiş bir kudrette gemiler dökecektir. Hava sahasında kuvvetlenme baş döndürücü bir şekilde tezayüt, kıtalar ve adalardaki tahkimat mütemadiyen tekersür etmektedir.

Ahval ve şerait bu suretle tamamen değişirken, boğazların tam emniyetsizliğine çaresiz olması lâzım gelen yegâne garanti de ortadan kalkmış ve en alâkadar devletler umumî bir ihtilâf tehlikesinin mevcudiyetini ilân ederlerken Türkiye, bu endişe verici emniyetsizliğin hiçbir mukabil tarafı olmaksızın en zayıf noktasından en fena tehlikelere maruz olmakta bulunmuştur.

Türkiye, kendisine yapılan musırrane talepleri is'af ederek, o zaman tamamen ecnebî kuvvetlerin işgali altında bulunan boğazların askerlikten tecridini, kendisine verilen asgarî garantilerin kıymetini, mevcut şerait altında ve 'boğazların ve civar mıntakaların gayrı askerî hale ifrağının Türkiye için askerî noktai nazardan bigayrihakkın bir tehlike teşkil etmemesi' bakımından uzun uzadıya tarttıktan sonra kabul etmişti.

Mezkûr mukaveleyi imza eden devletler, boğazlar rejimini tanzim eden ahkâmın heyeti umumiyesine ayrılmaz bir tarzda bağlı bulunan emniyet garantisini müeyyit mukavelenin 18 inci maddesine o derecede ehemmiyet vermişlerdir ki, mezkûr garantinin askerlikten tecrit ve serbestii mürur hakkındaki ahkâmın gayrı kabili tecezzi bir parçasını teşkil etmekte bulunduğunu katî olarak teyit etmişlerdir.

Bu hükmün tazammun ettiği mana şudur ki, memleketin heyeti umumiyesinin emniyeti için zaruri olan arazisinden bir parçası üzerindeki hukuku hükümransinin tenkisi, filî, amelî ve müessir teminat olmaksızın Türkiye'ye tahmil ettirilemezdi.

Şurası da aşikârdır ki, bu garanti işlemez hale gelir veya meşkûk kalırsa, bütün mukavelenin muvazenesi, Türkiye'nin ve Avrupa sulhunun Zararına olarak, bozulmuş olur.

Halbuki, siyasî buhranlar sarih surette ispat etmiştir ki, kolektif garantinin bugünkü mekanizması pek ağır bir surette harekete geçmekte ve geç ittihaz edilen her karar, beynelmilel bir hareketten beklenen istifadeyi ekseri ahvalde kaybettirecek mahiyet arz etmektedir. Bu sebepledir ki, 1923 senesinde Türkiye bugün birçok devletlerin de aynı noktai nazarı göttükleri gibi, milletler cemiyetine gireceği andan itibaren

misakının kendisine temin edeceği kolektif garanti ile iktifa edememiş, boğazlar mukavelesini imza edenlerin heyeti umumiyesinin kolektif garantisini gayri kâfi bulmuş ve yalnız dört büyük devletin müşterek garantilerini kendi tamamile mülkiyesi için o zamanki şerait altında, elzem olanasgarî emniyeti temin edebilecek mahiyette görmüştü.

Fakat, eğer bizzat bu sagarî emniyette, tesisini istilzam eden şeraitten tamamen farklı siyasî ve askeri ahvalden dolayı zaifler, veyahut meşkûk bir hale gelirse, Cumhuriyet Hükûmeti, ağır bir ihmâl suçu altında kalmaksızın bütün memleketi tamir kabul etmez ani bir bas-kına maruz bırakamaz.

Boğazların emniyetini zâmin olan devletlerin milletler cemiyeti muvacesindeki vaziyetleri ve bu zâminlerin kendilerine tefviz edilmiş vazifeler karşısında askerî ve müessir teşriki mesaide bulunmalarını hiç olmazsa şüpheli bir hale sokan hususî ahval ve şerait, 1923 mukavelesinin umumî muvazenesini bozan unsurlardır.

Boğazlar emniyetinin hâlâ hakikî bir garanti ile müemmen bulunduğu, bugün iddia edilemez. Türkiyeden de bu teminat vazifesinin ifasına ademi icabet gibi tehlikeli bir ihtimale karşı bigâne kalması talep olunamaz.

Bu mülâhazata şunu da ilâve etmek icabeder ki, boğazlar mukavelesi, yalnız sulh hali ile Türkiye bitaraf veya muharip olmak üzere harp halini zikretmekte ve hususî veya umumî harp tehdidi ihtimalini mevzuu bahsetmiyerek Türkiyenin o takdirde kendi meşru müdafasını temin çareleri aramasına imkân vermemektedir. Halbuki, bugün tamamile sabit olmuştur ki, haliharp ansızın ve hiçbir formalitesiz vukua gelebileceğinden, harici tehlikenin en nazik safhası asıl bu tehdit safhasıdır.

Bu noksan, derpiş edilen garantilerin kıymetleri ne olursa olsun bunların müessiriyetini başlı başına izale edebilir.

Türkiye Cumhuriyeti bidayeti teşekkülündenberi, kendisine her sahada tahakkuku ekseriyetle ağır fedakârlıklar tahmilinden hali kalmamış olan bir sulh ve itilâf siyaseti çizmiştir.

Türk hükûmeti, son 10 yıl içinde tahaddüs eden pek çık ahval ve şeraitte, bütün devletler tarafından takdir edilen bir uzlaşma, teahhütlerine sadakat ve sulh eserine samimî bağlılık zihniyeti göstermiştir.

Türkiye, başkalarına daima temin ettiği emniyeti, bizzat kendisi için de istemek hakkını haizdir.

Lozan muahedelerini imza edenlerin iradeleri haricinde olarak tahaddüs eden ahval ve şerait, tam hüsnüniyetle tesbit edilmiş olan ahkâmı işlemez hale getirmiştir. Ve binnetice mevzuu bahsolan mesele ise Türkiye'nin mevcudiyeti ve bütün arazinin emniyeti olduğu içindir ki, Cumhuriyet Hükûmetinin, ahval ve şeraitinin zarurî kıldığı tedbirleri almak suretile millet huzurunda kendisine düşen mes'uliyeti deruhte etmeye mecbur kalması mümkün olabilir.

Yukarda bildirilen mülâhazatı göz önünde tutan ve boğazlar mukavelesinin dört büyük devletin müşterek garantisine taallük eden 18 inci maddesi ahkâmının mahkûk ve işlemez bir hale geldiğini ve arazisine müteveccih haricî bir tehlikeye karşı bu ahkâmın Türkiye'yi artık amelî, türk arazisinin taarruzdan masuniyeti için elzem emniyet şeraiti dahilinde ve Akdeniz ile Karadeniz arasında ticarî seyrisefainin daimî inkişafı için en liberal bir zihniyetle boğazlar rejimini tanzime matuf itilâfların yakın bir zamanda akdî zımında müzakerata başlamaya amade olduğunu, boğazlar mukavelesi müzakerelerine iştirak etmiş olan devletlere bildirmekle kesbi şeref eyler".⁷

Yukarıdaki notada dile getirilen Türk tezinin hukuksal dayanağı, uluslararası hukukun bir kavramı olan *rebus sic standibus* (şartlar değişmiştir veya koşullar değiştiği taktirde) ilkesidir.⁸

Söz konusu nota gönderildikten sonra Nisan ayı içinde, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu toplanması istenen konferansa ilişkin olarak destek sağlamak amacıyla Roma ve Tokyo dışında, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde imzası bulunan devletlerin başkentlerini ziyaret ederek görüşmelerde bulundu.⁹

Bu çağrı karşılıksız kalmadı. Türkiye'nin öne sürdüğü gerekçeleri anlayışla karşılayan imzacı devletler, Montrö'ye tam yetkili temsilcilerini gönderdiler. Konferansa katılan devletlerin tümünün kendi açılarından karşılanmasını umdukları kimi beklentileri vardı. Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile getirilen rejimden memnun olmayan Sovyetler Birliği, boğazlar rejiminde

⁷ *Aydın Tarihi*, C. 29, Ankara, 1936, s. 47.

⁸ GÖNLÜBOL/SAR, s. 12; ORAN, s. 371.

⁹ GÖNLÜBOL/SAR, s.122.

kendi lehine değişiklikler yapılacağını, Bulgaristan Türkiye'nin boğazları sıkı biçimde denetlemesini istememekle birlikte, bu girişimin 1919 Neuilly Antlaşması'nın silahtan arındırmaya yönelik hükümlerini değiştirme fırsatı vereceğini umduğundan Türkiye'nin girişimini destekliyordular.

Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Balkan Paktı nedeniyle Türkiye'ye destek verirken, aslında statükocu bir tutum içinde olan Fransa, 1935'te Almanya'ya karşı Sovyetlerin dostluğunu elde etmek ve imzaladığı ittifak antlaşmasının da etkisiyle Moskova'nın sıcak baktığı bir değişikliğe engel olmak istemedi. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin mimarı İngiltere ise, Akdeniz'deki İtalyan tehdidine karşı Türkiye'yi kendi yanına çekmek istediğinden Türkiye'nin önerisini olumlu karşıladı¹⁰.

Boğazların statüsünü değiştirmeye yönelik girişime tek tepki, Avrupa'nın revizyonist devleti İtalya'dan geldi. İtalya'nın, Habeşistan'a saldırısı nedeniyle Milletler Cemiyeti tarafından uygulanan zorlama önlemlerine Türkiye'nin de katılmış olmasına karşı bir tepkisi olarak değerlendirilmektedir.¹¹ Nitekim tam bu sıralarda İtalya'da Dışişleri Bakanı olan Kont Ciano Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Refik Baydur'a, Habeşistan işgali dolayısıyla kendilerine uygulanan önlemlerden duyduğu rahatsızlığı ifade ederek, Avrupa'nın hiçbir işinde işbirliği içerisinde olmak istemediklerini, bu nedenle Montrö Konferansı'na da katılmayacaklarını açıklamıştır¹².

Konferans, açılış toplantısını 22 Haziran günü saat 16'da İsviçre Konfederasyonu Siyasal Federal Dairesi Başkanı (Dışişleri Bakanı) B. Motta'nın başkanlığında gerçekleştirdi. İtalyan Hükümeti konferansa temsilci heyeti gönderememişti. Lozan Sözleşmesi hükümlerinin sona erdirilmesine ya da değiştirilmesine herhangi bir karşı çıkışları olmadığını belirten Hindistan, Güney Afrika Birliği, Kanada, Yeni Zelanda ve İrlanda hükümetleri konferans çalışmalarına katılmayıp nedenlerini başkanlığa bildirdiler. Konferansın ikinci günü yapılan oturumda, Türk temsilcisi Türkiye'nin tezini açıkladı. 13 maddeden oluşan bu tasarıda, gayri askerilikten hiç söz edilmiyordu. Bunun nedeni, Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin öngördüğü Boğazlar bölgesini gayri askerilikten çıkartmak, tahkim etmek ve buralarda askeri

¹⁰ ORAN, s. 372.

¹¹ ORAN, s. 372.

¹² Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Strası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2011, s. 371.

kuvvet bulundurma isteğiydi. Tasarıda yer alan diğer bir yenilik, Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasıydı. Boğazlar tahkim edildikten sonra Milletler Cemiyeti'nin güvencesinden vazgeçilebilirdi.

Bu tasarıya göre Türkiye, ticaret gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestliğini Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndekine benzer esaslara bağlanmasını öngörürken, harp gemilerinin geçiş serbestliğini bazı koşullarla kabul ediyordu. Boğazlarda transit halinde bulunacak yabancı harp gemilerini 14 bin tonilatoyu geçemezken, Karadeniz'e sahildar olan bir devlet önceden izin almak ve refakatinde başka gemi bulundurmamak koşuluyla 25 bin tonilatoya kadar bir gemisini Boğazlardan geçirebilecekti. Bunun dışında Karadeniz'e sahildar olan bir devletin her iki yönde geçirebileceği gemi tonajına bir sınırlandırma getirilmezken, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri harp gemilerinin tonajı 28 bin tonilatoyu aşamayacak, ayrıca Karadeniz'de en çok 15 gün kalabileceklerdi. Savaş zamanında Türkiye tarafsız olduğu takdirde harp gemileri bu esaslara göre Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Savaş zamanında Türkiye muharip olduğu takdirde ise, harp gemilerinin geçişi Türkiye'nin iznine bağlı olacaktı. Türkiye'nin kendisini "*harp tehdidine maruz bulunduğunu hissettiği takdirde*" de yine bu esaslar geçerli olacaktı¹³.

Konferansın çalışması sırasında başlıca iki tezin karşı karşıya geldiği görüldü. Bu tezlerden birincisi Karadeniz'in bir transit denizi olmadığını, başka bir deyişle, bir ucundan girilip öteki ucundan çıkılabilen herhangi bir "*açık deniz*" sayılamayacağını ve bu nedenle uluslararası "*serbest deniz*" rejimine tabi tutulamayacağını ve sonuç olarak Karadeniz'de kıyısı olan ülkeler gibi öteki dünya ülkelerinin de bu denizde harp gemilerini tıpkı ticaret gemilerini açık denizlerde gezdirdikleri şekilde kayıtsız şartsız dolaştıramayacaklarını iddia ediyordu.

Diğer tez ise, Karadeniz'in boğazlardan geçilerek girilebildiği için "*denizlerin serbestliğini kabul eden*", "*uluslararası hukuk rejimi*"nden ayrılmayacağını ve dünya devletlerinin bu deniz çevresinde ortaya çıkabilecek büyük hastalıklar, doğal afetler, yangınlar, isyanlar gibi felaket zamanlarında insani düşüncelerle daima açık tutulması gerektiğini savunuyordu.

¹³ GÖNLÜBOL/SAR, s. 123.

Konferansın davetçisi olan Türkiye ise, bir yandan ülkesinin Lozan'da açık bırakılmış bulunan güvenliğini ve boğazlardaki egemenlik hakkını sağlamakla birlikte, öte yandan bölge ve dünya barışını koruyabilmek için ileri sürülen farklı düşüncelerin bağdaştırılabilmesinde bir denge unsuru olmak gayreti içinde çalışmıştı.

Yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından Montrö'de 20 Temmuz 1936 tarihinde "*Türkiye'nin emniyeti ve Karadeniz sahildarı devletlerin Karadeniz'deki emniyeti çerçevesi dahilinde*" boğazların rejimini yeniden düzenleyen sözleşme imzalandı.¹⁴ Konferansa katılmamış olan İtalya Sözleşme'ye sonradan, 2 Mayıs 1938 tarihinde katıldı.

Sözleşme'nin getirdiği yeniliklerin ilki, Lozan'da kurulmuş olan Uluslararası Boğazlar Komisyonunun kaldırılarak, sahip olduğu yetkilerin Türk Hükümeti'ne verilmesidir (md. 24). Aynı zamanda boğazlar bölgesindeki askersizleştirme statüsüne son verilerek, Türkiye'nin bölge üzerindeki egemenliğine ilişkin sınırlandırmalar kaldırılmıştır. Sözleşme'nin getirdiği diğer bir yenilik ise, hava gemilerinin geçişinin ayrıca düzenlenmiş olmasıdır (md. 23).

Montrö ile gemilerin boğazlardan geçişleri, bağlı oldukları devletlere, türlerine ve uluslararası ilişkilerin durumuna göre farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Şöyle ki:

Gemiler

- Ticaret gemileri
- Harp gemileri
- Hattıharp gemileri, uçak gemileri, denizaltı gemileri
- Hafif suüstü gemileri, küçük muharebe gemileri, yardımcı gemiler.

¹⁴ 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozanda imza edilen "Boğazların Tâbi Olacağı Usule Dair Mukavelename"nin yerine kaim olmak üzere 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux'de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenamenin tasdikına dair kanun, *Resmi Gazete* 5.8.1936, No. 3374.

Devletler

- Türkiye
- Kardeniz'e kıyısı bulunan devletler
- Diğer Devletler

Uluslararası Koşullar

- Barış zamanı
- Harp zamanı
  - Türkiye harpte değil
  - Türkiye harpte
    - Türkiye'nin kendini çok yakın bir harp tehlikesi tehdidinde maruz görmesi.

Montrö Mukavelenamesi'ne göre, harp gemilerinin ayırteci niteliklerinden hiçbirisine sahip olmayan tüm gemiler ticaret gemisi olarak kabul edilir (md. 7). Barış zamanında ticaret gemileri, bayrak ve hamuleleri ne olursa olsun, gündüz ve gece, herhangi bir işleme tabi olmaksızın boğazlardan geçiş ve seyrüsefer serbestisine tam olarak sahiptirler (md. 1, 2). Ege Denizi'nden ve Karadeniz'den boğazlara girecek her gemi, sağlıkla ilgili uluslararası kurallara uygun olarak Türk nizamlarıyla öngörülen sağlık denetimi için boğaz girişine yakın bir sağlık merkezinde duracaktır. Temiz patentleri bulunan veya bulaşıcı hastalıklarla ilgili hükümlerin kapsamına girmediklerini onaylayan bir sağlık beyannamesi sunan gemiler için bu denetim, gündüz ve gece mümkün olduğunca çabuk yapılacak ve bu gemiler boğazlardan geçişleri sırasında hiçbir durmaya mecbur edilmeyeceklerdir. Boğazlardan transit olarak geçen gemilerden sağlık kontrolü, fener, şamandıra, kurtarma v.b. hizmetler karşılığı altın frank esasından resimler dışında hiçbir resim alınmayacaktır (Lahika-1). Kılavuzluk ve römorkaj isteğe bağlıdır (md. 2).

Ticaret gemileri harp zamanında, eğer Türkiye harbe girmiş değilse, barış zamanında uygulanan kurallar çerçevesinde boğazlardan serbestçe geçebilirler. Kılavuzluk ve römorkaj isteğe bağlıdır (md. 4)

Türkiye'nin harbe girmesi durumunda, geçiş ve serüfefer serbestisi, düşmana hiçbir biçimde yardımda bulunmamak koşuluyla, yalnızca Türkiye'yle savaş halinde bulunmayan devletlerin ticaret gemileri için geçerlidir. Bu gemiler, boğazlara gündüz girecekler ve geçiş her defasında Türk makamları tarafından gösterilecek yoldan gerçekleşecektir (md. 5).

Barış ve savaş durumu dışında, "*Türkiye'nin kendini pek yakın bir harp tehlikesi tehdidine maruz görmesi*" hali, yeni bir kategori olarak, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nı imzalayan devletlere gönderdiği 11 Nisan 1936 tarihli notayla gündeme getirilmiş, söz konusu devletlerin de kabulüyle sözleşme metnine girmiştir. Buna göre, Türkiye kendisini bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya gördüğünü ilan ederse, ikinci madde hükümleri uygulanmaya devam edecektir. Ancak gemiler, boğaza gündüz girecekler ve geçişler her defasında Türk makamlarının gösterdiği yoldan gerçekleşecektir. Bu durumda kılavuzluk zorunlu tutulabilecek, ancak ücrete tabi olmayacaktır (md. 6).

Montrö Sözleşmesi'nde harp gemilerinin özellik ve tanımlarıyla, bu gemilerin sınıflandırılmasına ayrıntılarıyla yer verilmiştir (2 numaralı Lahika). Buna göre harp gemileri altı ana başlık altında sınıflandırılmıştır:

1. Hattıharp gemileri
2. Tayyare ana gemileri
3. Hafif suüstü gemileri
4. Denizaltı gemileri
5. Küçük muharebe gemileri
6. Muavin gemiler.

Yukarıda belirtilen altı kategoride yer alan gemi türleri ayrıca alt sınıflara da ayrılmıştır. Belirtilen bu kategoriler içinde yer alan harp gemilerinin, ayrıntıları ve istisnalarıyla birlikte boğazlardan geçişlerine ilişkin olarak getirilen temel düzenlemeler yine barış ve savaş zamanı durumlarına göre ayrı biçimlerde düzenlenmiştir.

Barış zamanında, Karadeniz'e kıyısı olsun ya da olmasın tüm devletlerin hafif suüstü, küçük muharebe ve yardımcı gemileri boğazlardan gündüz olmak koşuluyla, serbestçe geçebilirler (md. 10).

Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin hattıharp gemileri, diğer devletler için öngörülen 15.000 tonluk tonaj sınırlaması olmaksızın, birer birer ve en fazla iki torpito eşliğinde olmak koşuluyla geçebilirler (md. 11). Karadeniz'e kıyısı olan devletler, bu deniz dışında inşa ettirdikleri veya satın aldıkları denizaltı gemilerini, eğer tezgaha koyma veya satın almadan Türkiye'ye zamanında haber vermişler ise, üslerine ulaşmak üzere, boğazlardan geçme hakkına sahiptirler (md. 12/1). Yine aynı devletler, denizaltı gemilerini Karadeniz dışındaki tezgahlarda onarımı için, Türkiye'ye bilgi vermek koşuluyla boğazlardan geçirebileceklerdir (md. 12/2). Her iki durumda da geçişler, birer birer, gündüz ve su üstünden olacaktır (f. 3). Geçiş hakkına sahip yabancı harp gemilerinin boğazlardan geçeceği siyasi yoldan Türk Hükümeti'ne sekiz gün önce bildirilecektir. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu bildirimleri onbeş gün önceden yapmaları arzu edilmektedir. Bildirimde, gemilerin gidecekleri yer, adları, tipleri, sayıları, gidiş ve dönüş tarihleri açıklanacak, gemiler geçiş sırasında durmağa mecbur olmaksızın boğazların girişindeki bir istasyona kimliklerini bildireceklerdir (md.13). Boğazlardan geçiş halinde bulunan yabancı deniz kuvvetlerinin azami tonaj toplamı 15.000 tonu, sayıları dokuzu aşmayacaktır. Bu sınırlamaya, geçiş sırasında hasara uğramış gemiler dahil olmayacaktır (md.14). Türk Hükümeti'nin daveti üzerine boğazlardaki bir limana sınırlı süre için nezaket ziyaretinde bulunacak yabancı gemiler için yukarıda belirtilen sınırlamalar geçerli olmayacaktır. Ancak bu gemiler, boğazları geldikleri yoldan terk edeceklerdir. Yine bu gemiler, transit olarak geçmek için gerekli koşulların gerçekleşmesi durumunda boğazları başka bir yoldan da terk edebileceklerdir (md.17).

Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin, Karadeniz'de bulundurabilecekleri kuvvetlerin toplamı 30.000 tonu aşamaz. Ancak, Karadeniz'de kıyısı olan herhangi bir devletin deniz kuvveti, Sözleşme'nin imzalandığı tarihte, en kuvvetli durumda olan devletin filosunun tonajını en az 10.000 ton aşmışsa, 30.000 tonluk tonaj da o ölçüde yükseltilebilecektir. Bununla birlikte, yükseltilebilecek üst sınır 45.000 tondur. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerden herhangi birinin, tek başına bulundurabileceği kuvvet, bu miktarın üçte ikisini aşamaz. Yine aynı devletler, insani amaçlarla toplam 8.000 tonu aşmayacak bir kuvveti Karadeniz'e gönderebilirler.

Toplam tonajın dolması veya aşılması halinde durum Karadeniz devletlerine bildirilecek, 24 saat içinde itiraz gelmezse Türkiye 48 saat içinde ilgili

devletlere kararını bildirecektir. Söz konusu devletlerin deniz kuvvetlerinin Karadeniz'e bundan sonraki her geçişi toplam tonajın izin verdiği ölçüde olacaktır. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin harp gemileri, amacı ne olursa olsun Karadeniz'de 21 günden fazla kalamazlar (md. 18).

Harp zamanında, Türkiye savaşa katılmamış ise, tarafsız devletlere ait gemiler barış zamanındaki rejim çerçevesinde boğazlardan geçebilir ve Karadeniz'e açılabilirler (md. 19/1). Savaşan devletlere ait gemiler, sürmekte olan savaşa Türkiye taraf olmasa dahi boğazlardan geçemezler (md. 19/2). Bu kuralın istisnası, hangi devlete ait olursa olsun, savaş başlamadan önce limanından ayrılmış bir geminin, limanına dönme hakkına sahip olmasıdır (md.19/4). Savaş halindeki devletlerin harp gemileri boğazlardan geçerken, hiçbir biçimde düşmanca tutum ve davranışta bulunamazlar (md. 19/5).

Türkiye savaşa girmiş ise, Sözleşme'nin 10-18. maddeleri uygulanmayacak, harp gemilerinin boğazlardan geçişi tümüyle Türk Hükümeti'nin takdirine bağlı olacaktır (md. 20).

Kendisini pek yakın bir harp tehlikesi tehdidinde maruz telakki etmesi durumunda Türkiye, harpte olsaydı kullanabileceği yetkilere sahip olacaktır. Ancak, yetkinin kullanılmasından önce boğazlardan geçerek kendi limanlarından ayrılmış olan gemiler, kendi limanlarına dönme iznine sahip sayılacaklardır. Bununla birlikte, bu hükmün uygulanmasına kendi tavır ve hareketleriyle neden olan devletlerin gemileri, Türkiye tarafından bu haktan yararlandırılmayabilirler (md. 21)¹⁵.

Normal süresi yürürlüğe girdiği 9 Kasım 1936 tarihinden itibaren 20 yıl olarak belirlenen (md. 28/1) Sözleşme'nin, bu sürenin sonunda, bu maddede öngörülmüş olan iki yıllık ön-bildirim yöntemiyle sona erdirilmesi mümkündür. Taraflar böyle bir durum ortaya çıktığında yeni bir sözleşmenin hükümlerini saptamak üzere kendilerini bir konferansta temsil ettirmeyi yükümleniyorlardı (md. 28/4).

İmzacı taraflar gerektiğinde yine usulüne uygun biçimde Sözleşme'nin bazı madde veya maddelerinin değiştirilmesini de isteyebileceklerdi (md. 29/1). Bu durumda talep 14. ya da 18. maddenin değiştirilmesini amaçla-

¹⁵ Yücel KARLIKLİ, *Türk Boğazları ve Montrö Mukavelesini*, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1, 1997, s. 413-421.

maktaysa başka bir bağıtlı yüksek tarafça, başka herhangi bir maddenin değiştirilmesini amaçlamaktaysa başka iki bağıtlı yüksek tarafça desteklenmesi gerekmektedir (md. 29/2). Sözleşme, öneriler üzerinde diplomasi yoluyla bir sonuca varmayı amaçlamakta, ancak bu yolla bir sonuç alınamazsa yeni bir konferans toplanmasını öngörmektedir (md. 29/4). Bu konferans ancak oybirliği ile karar alabilecek, 14 ve 18. maddelere ilişkin olarak ise dörtte üç bir çoğunluk yeterli olacaktır (md. 29/5). Bu çoğunluk, Türkiye'yi içine alarak Karadeniz kıyıdaşı bağıtlı yüksek tarafların dörtte üçünü kapsamak üzere hesaplanacaktır (md. 29/6). Bir başka deyişle, bu iki maddeye ilişkin değişiklikleri de Türkiye'nin veto hakkı söz konusudur¹⁶.

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan hükümleriyle Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, deniz ülkesi üzerindeki Lozan'dan gelen sınırlandırmaları ortadan kaldırırken, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, ilk Dünya Savaşı'nın başlamasında temel etkenlerden biri olan Boğazların statüsü üzerinde uluslararası güvence oluşturmayı amaçlayan bir belge özelliği taşımaktadır.

Sonuçta ortaya çıkan Sözleşme'de savaş gemilerine uygulanacak rejim açısından İngiltere'nin tezlerine, Türkiye'nin kendisini "*pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi*" içerisinde hissettiği durumlarda sahip olduğu yetkiler, Boğazlar bölgesinin askerileştirilmesi ve Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması açısından Türk tezlerine uygun bir düzenleme ortaya çıkmıştır¹⁷

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin kabul ettirmeyi başardığı bir çok taraflı antlaşma olması bakımından, Cumhuriyet tarihi içindeki -deniz hukuku açısından- en önemli belge olma özelliği taşımaktadır. Türkiye kendisi için yaşamsal öneme sahip bir sorunu, kuvvet kullanma tehdidinde başvurmaksızın, hukuk ve diplomasi yollarını aracılığıyla elde etmiştir. Türkiye'nin bu davranışı iki dünya savaşı arasındaki uluslararası politikada özel bir yer işgal etmektedir.¹⁸

¹⁶ SÖNMEZOĞLU, s. 382.

¹⁷ SÖNMEZOĞLU, s. 375.

¹⁸ GÖNLÜBOL/SAR, s. 121.

Uygulama Süreci

İkinci Dünya Savaşı, savaşın yıkıcı soluşunu hemen yanı başında hissettiği, komşularının değıştiği ama buna rağmen dışında kalmayı başarabildiği bir karabasan olarak yaşandı. Bu başarının önemli bir nedeninin Montrö Sözleşmesi olduğu açıktır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi boğazlar nedeniyle savaşan taraflar arasında sıkışıp kendisine bir taraf seçmek zorunda kalmamıştır. Türkiye'nin arkasında bu kez savaşan tarafların da çiğnemeyi göze alamadığı bir uluslararası hukuk metni vardır.

Ama yine de Karadeniz savaşın dışında kalamadı. Boğazlardan değil ama karadan Karadeniz'e sıçrayan savaşla Türkiye dışındaki bütün kıyıları Alman ordularının işgali altına girdi. Bir süre için Karadeniz'e kıyısı olan yalnızca iki devlet vardır: Türkiye ve Nazi Almanyası. Sınırlı bir süre için de olsa Almanya ile Türkiye hem kara hem de deniz komşusu durumuna gelmişlerdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeni Dünya düzeni kurulur, Soğuk Savaş dönemi başlarken, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, doğu ve batı blokları arasındaki en kritik temas noktalarından olan bir bölgenin statüsünü belirleyen temel belge olma niteliği kazandı. Bir tarafta Sovyetler Birliği ve onun güdümündeki Bulgaristan ve Romanya, diğer tarafta ise Türkiye, Karadeniz'in sahildevletleri durumuna gelmişlerdir. Kısa süre sonra Türkiye'nin NATO ve Avrupa Konseyi'nin üyesi olmasıyla birlikte bu durum belirgin bir hal almıştır. Yine Sözleşme'nin, bu dönemde, boğazlar ve Karadeniz ile ilgili olarak gündeme gelen sorunların krize dönüşmeden çözülmesi ya da çözümün zamana bırakılarak dondurulması biçiminde aşılmasını olanaklı kılan temel etmen olma işlevi üstlendiği görüldü. Türkiye'nin izlediği dış politikanın gerilimleri artırıcı değil tam tersine soğukkanlı ve barışçı temeller üzerinden yürütmesinin de bölgenin, doğu-batı gerginliğinin görece dışında kalmasında büyük etkisinin olduğu ayrıca vurgulanmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin Karadeniz kıyısında gerilimi tırmandıracak askeri bir yapılanmaya gitmeyi tercih etmemesinin, daha açık bir ifadeyle kayda değer büyüklükte bir deniz gücü teşkil etmemesi ayrıca dikkate değerdir.

Soğuk Savaş'ın ardından, Karadeniz çevresinde yakın dönemde yaşanan gelişmeler, içiçe geçmiş olumlu ve olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. Türkiye bu geçiş sürecinde önemli bir adım atarak, mimarlığını Turgut Özal'ın yaptığı **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı**'nın kurulmasına

öncülük etmiştir. Bu örgüt yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri değil, Karadeniz havzasını kapsayan daha geniş ölçekli bir örgüt olarak tasarlanmıştır. Amaç, bu bölgede coğrafi olarak birbirlerine yakın ama ilişkiler, özellikle de ekonomik ilişkiler açısından birbirinden çok uzak olan ülkeler arasında yeni bir süreç başlatmaktır. İlk adımların atılması, yeni ilişkilerin kurulması bölge için olumlu beklentiler ortaya çıkmasına neden olduysa da bu durum fazla uzun sürmeyecektir. Azerbaycan-Ermenistan krizi bu umudu büyük ölçüde zayıflatacaktır.

Bir süre sonra Bulgaristan ve Romanya'nın hem NATO hem de Avrupa Birliği'ne üye olmasıyla NATO'nun Karadeniz'deki mevcudiyetinin genişlemesi, Avrupa Birliği'nin bir aktör olarak Karadeniz'de rol almaya başlaması bölgedeki siyasal ortamı önemli ölçüde değiştirmiştir. Rusya ile Gürcistan ve yine Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan krizler, Abhazya'nın Gürcistan'dan ayrılması, Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu gerilimli ortam bugün de devam etmektedir.

Montrö ve Karadeniz'in Geleceği

Son dönemlerde gittikçe sık bir biçimde dile getirilen NATO'nun Karadeniz'deki askeri gücünün artırılacağı, yeni üye olan ülkelerde NATO deniz üslerinin kurulacağı yönündeki açıklamalar, bu girişimlerin tepkiyle karşılaşacağı, Karadeniz'de hızlı bir silahlanma sürecini başlatacağı kaygısı yaratmaktadır. Dolayısıyla Karadeniz uluslararası ilişkiler açısından Soğuk Savaş sonrasında her geçen gün daha hassas bir bölge görünümüne bürünmektedir.

Hassasiyet yalnızca askeri ya da siyasi alanla sınırlı değildir. Son dönemde dünya genelinde yaşanan küreselleşme sürecinin bir uzantısı olarak ekonomik ilişkilerdeki hızlı artış, Karadeniz'deki denizcilik faaliyetlerine de yansımıştır ve yansımaya devam etmektedir. Buna Karadeniz'in zeminine döşenen doğalgaz ve petrol boru hatları da eklendiğinde denizel çevre üzerindeki insan kaynaklı riskler her geçen gün daha da artmaktadır. Benzer bir şekilde başta balıkçılık olmak üzere giderek artan su ürünleri avcılığı, Karadeniz'in zaten çok kırılgan olan biyolojik potansiyeli üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Bu coğrafyada yaşanan siyasal gerilim ve krizler denizel çevrenin korunması, sürdürülebilirlik gibi kavramları gündemden uzaklaştırmaktadır.

Bu coğrafya, Balkan, Slav, Kafkas ve Anadolu-Mezopotamya kültürlerinin bir denizin çevresinde tarihin çok eski zamanlarından beri varlıklarını sürdürdükleri, daha geniş perspektifte Akdeniz dünyasının ayrılmaz bir parçası olma özelliğine sahiptir. Oysa yaşanan siyasal sorunlar, küresel güç mücadeleleri, Karadeniz havzasında yaşayan toplumlar arasındaki ilişkilerin gelişmesi üzerinde son derecede olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Balkanlar, Kafkaslar, Akdeniz ve Ortadoğu'da yaşanmakta olan, kimi zaman barışçıl olmayan yöntemlerle çözülmesi söz konusu olan krizler ve gerilimler, Karadeniz'in, dolayısıyla Türk Boğazlarının görünür gelecekteki stratejik öneminin daha da artacağını göstermektedir. Buna bağlı olarak boğazların statüsünü belirleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi hükümleri de gündemde yer almaya ve tartışılmaya devam edecektir.

Nitekim 2008 yılında yaşanan ve silahlı çatışmaya dönüşen Rusya-Gürcistan krizi sırasında yaşanan gelişmeleri değerlendiren Rusya Federasyonu Büyükelçisi Vladimir Ivanovski'nin "*Montrö konusunda Rusya ve Türkiye'nin tutumları yüzde yüz aynıdır. Bu anlaşmanın çağdaş dünyanın gereklerine uygun bir anlaşma olduğuna inanıyoruz. İki ülke de, Montrö'nün tam olarak uygulanması gerektiğini savunuyor*" (Hürriyet, 27.8.2008) biçimindeki açıklaması bu saptamaya örnek olarak görülebilir.

Montrö, yürürlükte olduğu 80 yıllık dönemde yeni olgular karşısında yetersiz kaldığı gerekçesiyle zaman zaman eleştirilmiş, değiştirilmesi gerektiği ileri sürülmüş ancak, bu taleplerin hiçbiri hukuki süreç başlatma boyutuna ulaştırılmamıştır. Bu tutum, içerdiği hükümlerden rahatsızlık duyulsa bile Montrö'nün, en azından ehveni şer olarak görüldüğü, yerine yeni bir statü kurma süreci başlatmanın göze alınamayacak riskler taşıdığı yönündeki bir değerlendirmenin sonucu olarak görülebilir. Ne var ki, yaşanan ve gelecekte de sona ereceği konusunda hiç de iyimserlik aşılamayan siyasal gerilimler, Türkiye'nin izlediği geleneksel barışçı Karadeniz politikası üzerinde uluslararası baskı yaratma potansiyeline sahiptir.

Son yıllarda Orta Doğu'da büyük bir hızla gelişen, kolaylıkla çatışmaya dönüşebilen siyasal gerilimler, Türkiye'nin izleyeceği politikayı daha da önemli kılmaktadır. Geleneksel barışçı dış politika geleneğinin terk edilerek, dış politikada etkin rol oynama arzusunun ortaya konması, son derecede kırılgan uluslararası ilişkiler ortamında Türkiye'yi güç dengeleri arasında

saf tutmak zorunda bırakabilecek ve karşılanması olanaksız önerilerin muhatabı haline getirebilecektir. Bu risk ve tehditlerin Cumhuriyet Döneminde olmadığı kadar açık ve yakın olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır.

Karadeniz ve Türk Boğazları Akdeniz'in uzantısı olduğu kadar bu denizin kuzey girişidir. Dolayısıyla Akdeniz'de yaşanan krizlerin Karadeniz'i de içine alması, ürkütücü derecede olası görünmektedir. Türkiye için boğazlar ve Karadeniz'i Akdeniz ve Ortadoğu'daki krizlerden uzak tutmak, yaşamsal öneme sahiptir. Dolayısıyla Montrö ve Karadeniz'in geleceği, Türkiye'nin izleyeceği politikaya bağlı görünmektedir.

KAYNAKÇA

- AGHIDES, Th; *Giriş*, Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar Belgeler, Çev. Seha L. Meray- Osman Olcay, Ankara; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1976, 526 s.
- Aydın Tarihi*, C. 29, Ankara, 1936, s. 47.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; Cem SAR; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1938)*, 9. bs, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, XII+730 s.
- KARLIKLI, Yücel; *Atatürk Dönemi Türk Deniz Politikası 1923-1938*, İstanbul, Derlem Yayınları, 2014.
- KARLIKLI, Yücel; (2007) *Montrö Boğazlar Sözleşmesi Ekseninde Karadeniz'in Değişen Stratejik Görünümü*, Montrö Boğazlar Sözleşmesi 70. Yılında Yeni Açılımlar, İstanbul, 26 Mayıs 2006.
- KARLIKLI, Yücel; *Türk Boğazları ve Montrö Mukavelesinin*, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1, 1997, s. 413-421.
- KORUTÜRK, Fahri S; *Sunuş*, Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar Belgeler, Çev. Seha L. MERAY/Osman OLCAY, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1976, 526 s.
- Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. MERAY/Osman OLCAY, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1976.
- ORAN, Baskın (Ed.); *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 12. Bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, 900 s.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk; *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2011, 371 s.

